

Імперативи формування і розвитку інституту соціального діалогу

Віталій Давиденко,
кандидат філософських наук,
професор Вінницького інституту
Міжрегіональної академії управління персоналом

Соціальний діалог становить суть політики соціального партнерства в розвинених демократичних країнах. Він забезпечує цивілізоване, ефективне регулювання соціально-трудових відносин, сприяє запобіганню або мирному вирішенню соціальних конфліктів.

Згідно з Конституцією, Україна є демократичною державою [1, с. 3]. Однак ще до прийняття Основного Закону країни, а саме 1994 року, міжнародна правозахисна організація „Freedom House”, що здійснює моніторинг за станом свободи й демократії у світі, включила Україну до числа демократичних країн. Це рішення ґрунтувалося на тому, що ще тоді, уперше після повалення комуністичного режиму та здобуття державної незалежності, в Україні було проведено парламентські і президентські вибори, які міжнародна спільнота визнала цілком вільними, легітимними. Адже за традицією, закладеною ще Й. Шумпетером, критерієм демократії вважається здобуття політичної влади на основі виборів, коли демократія виступає як „інституційна система для прийняття політичних рішень, в якій окремі громадяни здобувають право вирішувати” [3, с. 334].

Та попри такий „безпрецедентний демократичний прорив” [2, с. 6], нашому суспільству і тоді, і в наступні роки довелося відповідати численним загрозам соціальній злагоді і політичній стабільності. У цей складний період трансформації наші політики намагалися випробувати різні моделі модернізації. Та їх помилкою було неналежне ставлення до історичного та наукового досвіду стратегічного планування політичних процесів.

На нашу думку, головною проблемою для України (як і для інших посткомуністичних держав) є, зокрема, те, що не здійснювалося наукового моделювання тієї системи, яку бажали створити. Затверджувалися різні

концепції, програми, проекти тощо, однак їх автори не переймалися цілісною моделлю ефективного розвитку. Не враховувався навіть „живий” досвід країн-сусідів, що інтегрувалися до ЄС. Перевагу віддавали „власній національній моделі”. Аргумент: „Суспільства, що реформуються, опиняються у колі конкурентів, що не залишають їм часу на розвиток” [4, с. 15].

Тим часом однією з найхарактерніших особливостей розвитку політичних і соціальних процесів в країнах, які взяли орієнтацію на членство в ЄС, стало широке застосування різних, але вже успішно випробуваних на практиці форм соціальної демократії – демократії в основних сферах соціального та економічного життя. З процедурної точки зору, йдеться про демократію участі (participation democracy), а з точки зору цінності і результату демократичного процесу – про консенсусну демократію (consensual democracy) [5, с. 144]. До речі, сутністю демократії участі дедалі більше стає участь громадян в ухваленні політичних і економічних рішень, контроль за їх реалізацією у важливих (з огляду на інтереси громадянина, його добробуту) напрямах політичної діяльності владних інститутів.

Ця тенденція дедалі більше стає виразником критичного погляду на перспективи розвитку парламентарної демократії, на її можливості задовольняти інтереси різних соціальних груп. Не випадково, що саме проблеми форм регулювання відносин у суспільстві найбільше зосереджуються нині у сфері економіки, оскільки в основі добробуту мають бути такі механізми регуляції, які б сприяли ефективному вирішенню економічних питань в інтересах усього суспільства. У сфері соціально-трудова відносин такою формою демократичного регулювання, прийнятною для всіх її суб'єктів, є соціальний діалог.

Як засвідчує практика, з кінця ХХ століття в країнах-учасницях ЄС сутністю соціального діалогу остаточно стало створення умов для „форуму”, на якому мають здійснюватися переговори в інтересах всіх його учасників. У наукових дослідженнях це визначалось як „складова частина загальносвітового процесу модернізації”. В ході такої модернізації відбувається ускладнення й диференціація соціальної системи, що сприяє формуванню громадянського суспільства [6].

Обсяг і форми участі партнерів соціального діалогу дуже різні. Йдеться, тобто, про різноманітні форми регулярних контактів і узгоджень, в першу чергу – між роботодавцями і працівниками. В цьому випадку механізм регулювання ринку праці охоплює весь спектр економічних, юридичних, соціальних і психологічних чинників, що визначають функціонування ринку праці, які реалізуються через систему соціального діалогу.

Сам термін „соціальний діалог” вказує на зміст і мету того, що відбувається в його рамках: спілкування партнерів. В сучасному

демократичному суспільстві, в країнах з соціально-орієнтованою ринковою економікою соціальний діалог будується на принципах трипартизму на національному і регіональному рівнях та на принципах біпартизму на виробничому рівні. (Трипартизм – практика тристоронніх консультацій з метою вироблення компромісної угоди між профспілками, роботодавцями і представниками держави в особі органів її виконавчої влади [7, с. 45]). Так формується принципово новий тип соціально-трудова відносин та якісно новий принцип їх регулювання.

Наступною складовою, яка надає значимості всій формі процесу соціального діалогу, є безпосереднє проведення переговорів. В результаті, з точки зору інституціональної перспективи, соціальний діалог є практично цілісністю політичних і правових форм ведення колективних переговорів між суб'єктами, які репрезентують роботодавців і найманих працівників. До речі, український політолог В. Цвях визначає таким чином місце груп інтересів у громадянському суспільстві [8].

Враховуючи актуальність цієї проблематики та безумовну її перспективність для практичного застосування, доцільно простежити передумови виникнення та структурно-функціональні особливості концепцій розвитку інституту соціального діалогу.

Вважається, що однією з перших праць, присвячених проблематиці пошуку соціальної злагоди в суспільстві, був трактат Ж.-Ж. Руссо „Про суспільний договір, або Принципи політичного права”. В цьому творі, оприлюдненому 1762 року, дається характеристика „громадянського, а отже цивілізованого суспільства”, заснованого на законах, перед якими всі рівні, де забезпечується особиста свобода кожного громадянина [9, с. 42].

Проблемам узгодження інтересів соціальних груп присвячували свої дослідження Ш. Фур'є, А. Сен-Сімон, Р. Оуен. Саме вони стали піонерами вивчення цієї проблеми. Проблему гармонізації інтересів вони розглядали широко, охоплюючи різні сфери життя суспільства – від виробництва й розподілу продукції до виховання та навчання молоді.

Незважаючи на критику їх сучасників, праці цих авторів суттєво вплинули на погляди багатьох дослідників наступних поколінь. Так, Дж. Мілль (XIX століття) відзначав конструктивність положень Ш. Фур'є про необхідність співробітництва праці й капіталу. Дж. Мілль одним із перших використав поняття „партнерство” при характеристиці соціальних відносин: відносини між господарями і працівниками будуть поступово витіснятися відносинами партнерства в одній із двох форм: в одних випадках відбудеться об'єднання працівників з капіталістами, в інших – об'єднання працівників між собою. Причому поділ „на такі групи відбудеться у відповідності з великою кількістю їх можливих критеріїв, особливо тих критеріїв, що для них суттєвіші, ніж критерії, що характеризують інші групи” [10, с. 108].

Значну увагу цій „ключовій” проблемі співробітництва праці і капіталу приділяв А. Маршалл. Він підкреслював, що „соціальні мотиви взаємодіють з економічними: часто спостерігається тісна дружба між підприємцями та їх робітниками, причому жодна зі сторін не схильна вважати, що у випадку виникнення між ними неприємного інциденту вони обов'язково повинні конфліктувати; обидві сторони бажають зберегти за собою можливість безболісно порвати старі зв'язки, коли вони стають неприємними” [11, с. 353].

Згодом такі висновки ставали значною мірою вже відображенням реальних політичних процесів. Наприклад, в другій половині XIX століття в Німеччині та Великій Британії було прийнято закони про бідність. Багато дослідників приписують канцлерові Німеччини О. Бісмарку намір створити систему соціального захисту населення, спроможну запобігати соціальним конфліктам і потрясінням. В інших країнах Європи, передусім у скандинавських, в той період також звернули на цю проблему пильну увагу [12, с. 41].

На межі XIX – XX століть виникли й інші теоретичні концепції стосовно соціального порозуміння і розвитку. А в німецькому місті Ейзенахті було створено навіть Союз соціальної політики, члени якого виступали за впровадження соціальних реформ, спрямованих на гарантування належних умов життя для всіх громадян – аби уникнути революційних потрясінь

Окремі елементи процесів „співробітництва праці і капіталу” можна було помітити і в Україні. Так, зародження соціального страхування на наших теренах припадає на 90-ті роки XIX століття: 1899 року почало діяти Одеське товариство взаємного страхування фабрикантів та ремісників від нещасних випадків з їх робітниками і службовцями. 1903 року саме з урахуванням одеського досвіду та для недопущення конфліктів з тими, в кого „...доходи залежать від авансування праці капіталом” [13, с. 247], було прийнято закон про допомогу робітникам і службовцям, що потерпіли від нещасних випадків на виробництві. Відзначимо, що цей закон заклав підвалини не лише практики страхування працівників на випадок травм і захворювань, а й став першим вітчизняним прикладом вдалого пошуку врахування роботодавцями пропозицій робітників. Лише 1917 року, у зв'язку зі зміною державного устрою та громадянською війною, цей вид страхування припинив існування, але був частково відновлений 1921 року в умовах НЕПу (діяв до 1933 року) [14, с. 1].

Щоби розкрити сутність походження інституту соціального діалогу докладніше, не досить акцентувати увагу лише на „партнерстві капіталу і праці”. Не менш важливо звернутися й до історії промислових (виробничих, трудових) конфліктів XX століття. Так, 1910 року Л. Ловел з Гарвардського університету закликав колег з Американської асоціації

політичних наук ширше застосовувати емпіричні і практичні підходи в процесі вивчення таких подій. Він писав: „Головною лабораторією для справжньої роботи політичних інститутів є вже не бібліотека, а об’єктивна реальність суспільного життя. Саме там мають бути осмислені ці феномени. Саме там вони мають бути безпосередньо розглянуті. Саме від їх вивчення там ми повинні очікувати найбільшого внеску в науку” [15, с. 43].

Аналіз засвідчує, що, за винятком раннього етапу розвитку капіталізму, правилом вирішення трудового конфлікту завжди ставав компроміс інтересів обох сторін соціально-трудова відносин. Відтак, в економічно розвинутих країнах почав постійно застосовуватися механізм колективних переговорів. На цих переговорах визначалися базові умови зайнятості та оплати праці, а також інші права працівників. Такий спосіб врегулювання соціально-трудова відносин став можливим за становлення правосуб’єктності працівників, які поступово ефективно використовували інструменти організованих форм політичного тиску та соціальної боротьби – страйки, профспілки, політичні партії.

Саме так раціональність функціонування економіки була модифікована соціальними чинниками, що призвело до потреби розуміння соціального спокою як найбажанішого стану стосунків між роботодавцями і працівниками, а ведення переговорів, компроміс та соціальні договори стали визнаватися найліпшим засобом гарантування цього стану. Більше того, яким би не здавався нераціональним такий механізм з точки зору дослідника, що аналізує економіку з позиції винятково економічної свободи, не буде помилкою стверджувати, що сучасні капіталістичні суспільства взяли, так би мовити, на озброєння найбільш добровільне обмеження цієї свободи, а не ризик втрати матеріальних і гуманітарних ресурсів внаслідок неконтрольованих соціальних конфліктів за умов необмеженої конкуренції.

Отже, вбачається важливим визначення умов, за яких можна забезпечити стійкий еволюційний розвиток суспільства. Це, до речі, в 1920-х роках довів засновник російської і американської соціологічних шкіл П. Сорокін. Він обґрунтував залежність рівня стабільності соціальної і політичної системи від двох основних чинників: рівня життя населення і ступеня диференціації прибутків. Чим нижчий рівень життя і більша різниця між багатими і бідними, тим вищий рівень соціальної напруженості, гучніші заклики до повалення влади і перерозподілу власності та створення робітничих організацій для захисту від загрози безробіття, хвороб і нещадної експлуатації. На практиці це призвело до того, що „політики відчули небезпеку безробіття як ґрунту для породження фанатичних рухів” [16, с. 41].

Згодом з’явилися перші державні програми запобігання конфліктам у сфері виробництва. Серед них – пільги для травмованих працівників,

вдів та людей поважного віку, а також базові рівні захисту умов праці і колективні програми компенсації травмованим робітникам або членам їх сімей. З часом такі програми впроваджувалися вже з ініціативи самих роботодавців, хоча перші приклади такого „порозуміння” були „обмежені й дуже різнилися в окремих країнах та в окремих професійних групах” [17, с. 39].

Вдосконалення реальних форм і методів політики порозуміння з людиною праці стало пов’язуватися з переходом від окремих актів державної та інших форм благодійності щодо економічно і політично незахищених прошарків населення до створення загальнодержавних і місцевих управлінських систем соціальної допомоги.

Наступним потужним імпульсом до розширення практики соціального діалогу стала велика депресія 1930-х років та Друга світова війна. Депресія, зокрема, висвітлила недосконалість чинних на тоді програм страхування від безробіття. Місцеві програми соціальної допомоги також не могли забезпечити необхідних гарантій. І саме тому від середини 1930-х років не лише країни, які ще не мали програм страхування від безробіття, а й ті, що надбали певний досвід у цій сфері, стали розглядати можливість їх вдосконалення або включення їх до програм державного соціального забезпечення. „Далось взнаки і зростання радикальних рухів у Німеччині, а також усвідомлення союзниками того, що спільна підтримка воєнних зусиль вимагає захисту усталеного „способу життя”. Багато країн на межі 1930 – 1940-х років створили наукові комісії для визначення орієнтації національної політики” [18, с. 41].

Слід зазначити, що, з урахуванням саме останніх висновків, у дослідницькій літературі поведлося наголошувати, що на порядку денному постало питання виокремлення соціальної політики. Це стало причиною прагнення подолати соціальні наслідки проблем, характерних для пізньої стадії промислової революції. Все це, за словами Т. Ганслі, „можна порівняти з трансформацією світу, яку ми переживаємо сьогодні. Тривалі спади, голод, популяційні переміщення, етнічні й національні конфлікти, технологічне просування поколінь, використання дитячої праці, неконтрольовані спалахи інфекційних хвороб – усе це звучить цілком по-сучасному.

На початку ХХ століття економіку було трансформовано, і величезна економічна потуга опинилася в руках нових підприємців – власників заводів і виробничих ліній. Для соціальної рівноваги виникла потреба в захисті виробників та сімей, і в центрі соціального й політичного конфлікту зародилася соціальна політика” [19, с. 40 – 42]. Цим і пояснюється те, що у 1930-ті роки на Заході поширилися ідеї школи „людських відносин” Е. Мейо та А. Маслоу. Вивчаючи їх вплив на держави в цілому, а також різних їх складових (умови і організація праці, заробітна платня, міжособистісні стосунки, стиль керівництва)

на підвищення продуктивності праці, Е. Мейо дійшов висновку про особливу роль людського чинника. Узагальнення емпіричних даних дозволило йому створити соціальну теорію менеджменту – „теорію людських стосунків” [20]. Звідси – поява, поряд з техніко-економічними, соціальних критеріїв в сучасних моделях управління.

Саме соціальні критерії в управлінських моделях знайшли відображення в концепції соціального партнерства, що з’явилися після Другої світової війни. У зарубіжній літературі безапеляційно стверджується, що не випадково саме в цей час виник термін „соціальне забезпечення”, й більше того – таке забезпечення почало впроваджуватися на практиці. Першим увів його в обіг ще 1934 року президент США Ф. Рузвельт, який в одному з розділів програми „New Deal” передбачив Social Security Act (Акт про соціальне забезпечення).

(Ця точка зору, до речі, не співпадає з традиційними висновками радянських дослідників, які формально правильно стверджують, що тут пріоритет належить Росії, оскільки 31 жовтня 1918 року Рада Народних Комісарів РФСРР затвердила Положення про соціальне забезпечення трудящих. І лише після цього цей термін поширився в світі. [Див: **Болотіна Н.** Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблеми термінів і понять // Право України. – 2000. – №4. – С. 35]).

Обгрунтованою є думка, що значний внесок у розуміння необхідності соціального захисту, політичних та економічних прав і свобод людини праці, з точки зору гарантій державної соціальної політики, вніс В. Беверідж. 1942 року він очолював парламентський комітет соціального страхування та соціальних служб, непрацездатності, пенсій, медичної допомоги, поховальних видатків, грошової допомоги матерям, вдовам та розлученим, а також дітям. З його ініціативи було запропоновано, щоби внески на соціальне страхування сплачували працедавці, наймані працівники, „самозайняті” особи та безробітні. А допомоги на дітей мали б виплачуватися із загальних річних доходів усіх сторін, що означало визнання спільної відповідальності громадян за добробут.

Протягом трьох повоєнних років пропозиції В. Беверіджа було введено в законодавство, хоча рівень виплат все ж не сягав прожиткового мінімуму. Та пізніше саме його пропозиції було покладено в основу ідеї „держави загального добробуту” (Welfare State), згідно з якою „людина має бути під опікою від колиски до труни”. „Цінності, закладені після Другої світової війни в основу концепції „держави загального добробуту”, своїм корінням сягали ліберальної традиції ХІХ століття і остаточно сформувалися в період між двома світовими війнами у цілісну систему переконань, – зазначав англійський дослідник Р. Шуламйт. – Згідно з цією концепцією, по-перше, всі громадяни повинні мати рівні можливості; по-друге, соціальні й особисті проблеми детермінуються більшою мірою соціально-економічними умовами

існування, ніж індивідуальними особливостями їх носіїв; по-третє, суспільство відповідає за всіх своїх громадян, і, зокрема, за тих, які з певних причин стають вразливішими” [21, с. 9 – 10].

Згодом термін „держава загального добробуту” став не лише формулою, що визначає спосіб організації системи, зняття соціального конфлікту і необхідності ведення соціального діалогу, а й нормативним поняттям. „Державу загального добробуту” стали вважати ідеалом, згідно з яким кожен громадянин має право на одержання послуг. У Великій Британії це було визнано всупереч Закону про бідність 1834 року, згідно з яким підтримка надавалась тільки найбіднішим: статус такої людини був принизливим, оскільки вона мала користуватися „щедротами” тих, хто мав фінансові можливості „зглянутися” над „злидарями”.

Новий принцип майже одночасно було визнано в США, Канаді й Австралії. „Державу загального добробуту”, на відміну від положень британського закону про бідність, вибудовувалась на засадах гарантій для всіх громадян, а не лише для людей найманої праці.

У 1950 – 1960-ті роки економіка країн Західної Європи розвивалась надзвичайно динамічно. Темпи її зростання перевищували навіть американські. „Темп зростання був таким високим, що, як одного разу зазначив економіст Джон Кеннет Гелбрайт (1971), важче було б не зірвати його. Таке зростання, більш централізаторський уряд, значна роль організованої праці та домовленість на деяких національних рівнях між працедавцями, працівниками і урядом про те, що краще шукати консенсусу, ніж конфронтувати, – все це підтримувало швидкий розвиток систем держави загального добробуту. В історичних термінах це був час формування кон’юнктури: принципи та проект держави загального добробуту наперед опрацьовувалися національними комісіями” [22, с. 44 – 45].

В результаті практично всі західноєвропейські країни заходилися вдосконалювати свої системи соціального регулювання, хоча різниця між до- та післявоєнним періодом у них була меншою, ніж у Великій Британії. Це здійснювали Бельгія, Франція, Ірландія, Італія, Норвегія, Югославія. Наприклад, німецька модель соціальної політики, сформована на ідеях О. Бісмарка, передбачала тісний зв’язок соціального страхування та ринку праці з активною ініціативою держави і роботодавців в економічних процесах. Це і був шлях до заможності „по-німецьки”. У Франції ж головна мета такої політики стала визначатися як поширення солідарності. Не випадково згодом саме французька стратегія довела свою перспективність і з часом стала домінувати в концепціях країн ЄС [23, с. 119 – 120].

Отже, сучасні концепції розвитку інституту соціального діалогу, як і системи соціального захисту населення в широкому його розумінні, завдяки переконанню, що соціальна стабільність починається з гарантій

працюючим громадянам, які і формують основи добробуту будь-якого суспільства, остаточно стали формуватися з кінця 1940-х років. Сплав теорії людських прав і політики став поєднувати свободу від гноблення з свободою від бідності. Люди дійшли висновку, що мирне суспільство неможливе без задоволення цих основних потреб людини. Це було логічним продовженням ідей Атлантичної хартії, підписаної 1941 року президентом США Ф. Рузвельтом і прем'єр-міністром Великої Британії В. Черчиллем. Саме цей документ став прообразом Хартії ООН.

Після Другої світової війни міжнародна спільнота усвідомила, що вона не може лишатися байдужою, коли в будь-якій країні права людини праці чи соціально вразливим верствам населення загрожує небезпека.

Хоча ООН ніколи жодним чином не впливала на соціальну політику будь-якої держави, вона все ж стала частиною історичної кон'юнктури сил. Відтак, термінологія та аналітичний апарат, що використовуються в соціально-політичних дослідженнях, у більшості країн набули тотожності. Внаслідок цього було визнано за необхідне уніфікувати загальновизнані норми в правових актах. 1948 року було прийнято Загальну декларацію прав людини, у якій вперше узагальнено ідеї прав і свобод, включно з громадянськими і соціальними, котрі мають визнаватися в цивілізованому суспільстві.

В цьому документі, в контексті нашого дослідження, можемо визначити методологічне підґрунтя соціального діалогу в будь-якій країні, де гарантуються: **негативні права** – громадянські й політичні (ст. 2 – 1 Декларації), які обмежують можливі негативні дії держави щодо фізичної особи. Ці права мають забезпечувати конкретній людині захист від будь-якого обмеження свободи; **позитивні права** – економічні, соціальні, культурні (ст. 22 – 27). Вони зобов'язують державу вдаватися до певних позитивних дій щодо фізичної особи: гарантування та задоволення базових мінімальних життєвих потреб (кожній базовій потребі відповідає певне позитивне право). Ці дії спрямовані на забезпечення соціальної справедливості, захисту від бідності, участь громадян у соціальному, економічному та культурному житті; **колективні права** (ст. 28) передбачають, що кожна людина має право на те, щоб її соціальні гарантії і свободи, викладені в Декларації, були виконані.

Важливим документом, що регулює і гарантує просування до забезпечення соціального добробуту за участю всіх учасників соціального діалогу, стала Європейська соціальна хартія 1961 року, яка проголосила право людини на соціальний прогрес. Ще одним важливим етапом на цьому шляху стало прийняття 1966 року Міжнародного пакту про соціальні та економічні права, який набув чинності 1976 року. Цим документом було закріплено: право на працю (ст. 6, 7), право на членство у профспілках (ст. 8), право на соціальне забезпечення (ст. 9), право

на охорону сім'ї (ст. 10), право на достатній життєвий рівень (ст. 11).

Ототожненню Заходу з модерном, очевидно, посприяло дослідження У. Ростоу „Стадії економічного зростання: некомуністичний Маніфест” (1960 рік). Вчений виокремив п'ять основних стадій розвитку суспільства, логічним завершенням якого проголошувалось „суспільство масового споживання”, в якому економічна структура зміщується до сфери послуг і виробництва товарів тривалого користування. Згодом У. Ростоу виокремив ще й шосту стадію – „пошук якості” соціального життя. Він вважав, що Північна Америка досягла вищої стадії розвитку. Не набагато відстали від неї країни Західної Європи. Інші ж країни світу теж рано чи пізно пройдуть такий шлях.

З 1970-х років у міжнародній практиці закріпився термін „соціальне забезпечення”. Зокрема, аналіз суті різних його сторін здійснено в монографічних дослідженнях з проблем права і практики досягнення „достатнього життєвого рівня”. Причому різні автори – фахівці у цій сфері, такі як Д. Пітерс, Д. Бергман, Ван Ландендонк, Р. Паррі, Б. Шульц, Г. Пероне, Б. Дікон, М. Халс, П. Станс та інші, дотримуються спільної думки: ідею „protection” (захисту) вони застосовують щодо захисту права на працю, соціальне забезпечення, членство у профспілках, на охорону сім'ї та достатній життєвий рівень щодо окремої особи і навіть щодо змісту і мети самого соціального забезпечення. Зрештою, цей же термін було застосовано і в Доповіді МОП „XXI сторіччя: розвиток соціального забезпечення”. Інша справа – шляхи досягнення й критерії норм соціального забезпечення, причини появи і роль в цьому процесі всіх трьох сторін – учасників соціального діалогу.

Отже, розуміння суті процесу соціального забезпечення на межі XX – XXI століть незмінно ґрунтується на нормах міжнародного права, одним з визначальних джерел якого вважається Конвенція Міжнародної Організації Праці №102 про мінімальні норми соціального забезпечення. Згідно з Конвенцією, до сфери соціального забезпечення належать медична допомога, допомоги на випадок безробіття, пенсійного віку, трудового каліцтва або професійного захворювання, інвалідності, втрати годувальника, у зв'язку з вагітністю і пологами, сімейні допомоги. Все це стало підставою підписання державами-членами ЄС Європейської хартії про основні соціальні права трудящих (Страсбург, 1989 рік). Статтею 10 цього документа закріплено права у сфері соціального забезпечення. Так, громадяни, що працюють, мають право на адекватний до одержаного доходу соціальний захист та соціальне забезпечення у випадку втрати заробітку, що настає в результаті соціального ризику. Непрацюючі ж громадяни, котрі не мають засобів до існування, мають право на соціальну допомогу в розмірі прожиткового мінімуму.

Ось так в останню чверть XX століття було покладено початок швидкій зміні поглядів на місце і роль держави у наданні соціальних гарантій,

які, власне, критеріїв та умов досягнення її громадянами „достатнього життєвого рівня”. Якщо узагальнити тенденції, що справили вплив на активізацію процесу соціального діалогу, то серед основних були такі.

По-перше, зневіра в „державу загального добробуту”, а точніше – у спроможність бюрократичних інституцій вирішувати соціальні проблеми. При цьому, з’явилися недержавні (неприбуткові, некомерційні, волонтерські) організації. Їх перевагою були гнучкість, менше витрачання коштів на здійснення акцій, спеціалізація та неформальність.

По-друге, ідеологія „правого крила” – прем’єр-міністра Великої Британії М. Тетчер і президента США Р. Рейгана: роль урядів у досягненні нових стандартів добробуту для всіх членів суспільства має постійно зменшуватися; це пов’язується не з фінансуванням, а з переконанням, що коли певна державна інституція постійно допомагатиме людям, то вони стануть назавжди від неї залежними.

По-третє, комунікаційні ідеї американського соціолога Е. Еціоні: люди повинні об’єднувати зусилля для відродження громад. Тут же й виклик „професіоналізму”: ніхто краще, ніж громада, не знає, як вирішити проблеми; волонтерські організації, групи самопомогі – найкращі представники громад. (Детальний аналіз цього явища міститься у розділі „Криза держави загального добробуту: історичні перспективи” монографії „Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки” (К.: Основи, 1996. – 237 с.) канадського економіста Теренса М. Ганслі, який узагальнив матеріали Віденського Європейського центру дослідження соціальної держави загального добробуту як робочого органу ООН, де вчений працював у складі експертної групи).

І, нарешті, ставлення до „наддержавності соціальної політики”, що набула трьох основних форм: „наддержавне регулювання, наддержавний перерозподіл та наддержавне забезпечення... в інтересах соціального захисту та добробуту. На світовому рівні такі інструменти й політичні заходи перебувають ще в зародковому стані. Головна проблема: чи можна піднести до глобального рівня суспільне регулювання капіталізму, як це практикується країнами Європейського Союзу?” [24 с. 18].

Отже, на практиці сталося так, що в ЄС роль соціальної політики та участь соціальних партнерів у її формуванні не просто зазнали значної трансформації. Виникло принципово нове, наднаціональне і наддержавне розуміння курсу, спрямованого „в інтересах соціального захисту і добробуту громадян”. Якщо з часу укладення Римського договору 1957 року соціальна політика ЄС мала дуже обмежену і лише допоміжну роль (вирішення питань з реформування ринку), то останні зміни ознаменували перенесення питань зайнятості та набору основних соціальних проблем, включаючи шляхи розвитку соціального діалогу, у

Імперативи формування і розвитку інституту соціального діалогу

Віталій Давиденко

сферу визначення основних напрямів реформування соціальної політики та досягнення рівня добробуту в однаковій мірі в кожній з країн Співдружності.

Втім, справедливості ради, слід зазначити, що постійно лідером цього широкоохопного процесу залишалась Швеція. Починаючи з 1930-х років, вона першою в Європі інституціоналізувала соціальний діалог у формі тристороннього органу (уряд – конфедерація роботодавців – профспілки), який погоджував основні параметри економічної і соціальної політики, умови праці та рівень її оплати. З тих пір він був і лишається основою соціально-економічного устрою країни. Просто надалі шкала діалогу змінювалась і розширювалась. В цій країні завжди (починаючи з тих же 1930-х років) кожен проект публічної політики (насамперед – проекти бюджетів) ще до схвалення його урядом (а пізніше – парламентом, як того вимагає законодавство), публічно обговорювалися в якомога ширших колах, включаючи структури адміністрації, політичних партій, органів самоврядування.

До речі, шведський досвід ніколи не розглядався окремішньо, поза загальноєвропейським контекстом. Саме з врахуванням шведських досягнень було ухвалено Маастрихтський договір 1989 року, яким визначалися обсяги соціальної політики на загальноєвропейському рівні та принципи сприяння соціальному діалогу й партнерству. А ось Амстердамський договір 1997 року запропонував інноваційний підхід до координування політики зайнятості (з чітко визначеними ролями та відповідальністю соціальних партнерів).

Відтак, в Євросоюзі соціальний діалог став частиною загальної стратегії, яка має забезпечувати конкурентоспроможну позицію вже всього Співтовариства стосовно основних його партнерів у світі. Саме соціальний діалог становить суть сучасної цивілізації в розвинених демократичних країнах, суть цивілізованого й ефективного регулювання соціально-трудових відносин, запобігання або мирного вирішення соціальних конфліктів.

На цей процес орієнтуються держави, які мають намір приєднатись до ЄС, але в силу свого сучасного соціально-економічного розвитку ще не відповідають багатьом нормам Євросоюзу, чому й мають намір суттєво переглянути національну практику інституціалізації соціального партнерства. Для них соціальний діалог – єдино можлива альтернатива, з одного боку, соціальній безхребетності, що призводить до нехтування насущних інтересів і прав працівників, з іншого боку – соціальним потрясінням з їх проявами насильства, безробіттям і бідністю.

Література:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради

України 28 червня 1996 року – К.:ЮРІНКОН, 1996. – 55 с.

2. **Даймонд Л.** Прошла ли „третья волна” демократизации? // Полис. – 1999 – №5. – С. 6 - 14.

3. **Шумпетер Й.** Капитализм, социализм, демократия. – М.: // Прогресс, 1995. – 540 с.

4. **Цапф В.** Теория модернизации и различие путей общественного развития // Социс. – 1998. – №8. – С. 15 - 16.

5. Соціальне партнерство – шлях до злагоди. – К.: Проект Міжнародної організації праці „Україна: сприяння реалізації основних принципів та прав у світі праці”, 2003. – 279 с.

6. **Безродна В. І.** Особливості становлення громадянського суспільства в Україні у контексті модернізації // Держава і право. – 2002. – Віп. 17. – С. 481 - 484.

7. **Шемяков О.** Роль профспілок в досягненні соціального миру в умовах ринково-трудова відносин // Бюлетень національної служби посередництва і примирення. – 2005. – №8. – С. 43 - 51.

8. **Цвих В. Ф.** Сучасні підходи для визначення сутності на межі функціонування груп інтересів (тиску) // Людина і політика. – 2002. – №1. – С. 41 - 53; **Цвих В. Ф., Неліпа Д. В.** Система соціального партнерства: проблеми формування та функціонування // Політологічний вісник. – 2003. – № 13. – С. 203 - 216; **Цвих В. Ф.** Профспілки і громадянське суспільство: особливості програми відносин: Дис... д-ра політ. наук: 23.00.02. – К., 2004. – 455 с.

9. **Верцман И.** Жан-Жак Руссо. – М.: Худож. лит., 1976. – 312 с.

10. **Маршалл А.** Принципы экономической науки, т. 1. \ М.: Издательская группа „Универс” („Экономическая мысль Запада”. Для научных библиотек), 1993. – 416 с.

11. **Маршалл А.** Принципы экономической науки, т. 1. – М.: Издательская группа “Универс” (“Экономическая мысль Запада”. Для научных библиотек), 1993. – 416 с.

12. **Ганслі Теренс М.** Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. – К.: Основи, 1995. – 280 с.

13. **Маршалл А.** Принципы экономической науки, т. 1. – М.: Издательская группа „Универс” („Экономическая мысль Запада”. Для научных библиотек), 1993. – 416 с.

14. Загальнообов’язкове державне соціальне страхування та пенсійне забезпечення: у цифрах і фактах. – К.: Міністерство праці та соціальної політики України, 2002. – 45 с.

15. **Блэк С.** Введение в паблик рилейшнз. – Ростов на Дону: Феникс, 1998. – 240 с.

16. Соціальне партнерство – шлях до злагоди. – К.: Проект Міжнародної організації праці „Україна: сприяння реалізації основних принципів та прав у світі праці”, 2003. – 279 с.

**Імперативи формування і розвитку інституту
соціального діалогу**

Віталій Давиденко

17. **Головаха Є.** Соціальний захист населення і соціальна політика в Україні // Соціальна політика і соціальна робота: Український науковий і громадсько-політичний часопис. – 1996. – № 1. – С. 39 - 43.

18. **Ганслі Теренс М.** Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. – К.: Основи, 1995. – 280 с.

19. **Ганслі Теренс М.** Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. – К.: Основи, 1995. – 280 с.

20. **Маркович Д.** Социология труда. Пер. с сербохорв. Под. об. ред. Н. И. Дряхлова, Б. В. Князева. – М.: Прогресс, 1988. – 632 с.

21. **Спікер П.** Соціальна політика: теми та підходи. – К.: Фенікс, 2000. – 400 с.

22. **Ганслі Теренс М.** Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. – К.: Основи, 1995. – 280 с.

23. **Спікер П.** Соціальна політика: теми та підходи. – К.: Фенікс, 2000. – 400 с.

24. **Дікон Б., Халс М., Стабс П.** Глобальна соціальна політика. Міжнародні організації й майбутнє соціального добробуту. / Пер. з англ. – К.: Основи, 1999. – 346 с.